

TABERÎ, Ömer b. Ferruhân
(عمر بن الفرخان الطبري)

Ebü Hafs Ömer b. el-Ferruhân et-Taberî
(ö. 200/815 [?])

Astronomi bilgini ve astrolog.

Taberistan'da yaşamış Fars kökenli bir aileye mensuptur; hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kaynakların bir kısmında eserlerinin kendisi gibi bir astronom ve astrolog olan oğlu Ebû Bekir Muhammed'in eserleriyle karıştırıldığı görülür (İbnü'n-Nedîm, s. 332-333). Bazı kitaplarının Latince'ye çevrilmiş olmasından dolayı Avrupa astronomi ve astroloji tarihinde önemli bir yere sahiptir. Latin Ortaçağı'nda adı Omar Tiberiadis, Omar Alfraganus Tiberiadis, Omar Ben Alfarghani Tiberiadis ve Omar Belnalfargdiani Tiberiadis şeklinde geçer. Halife Mansûr zamanında belirli bir yön ve ivme kazanan tercüme faaliyetleri sürecinde astrolojiye duyulan ilgi kadîm kültür havzalarındaki astroloji ve dolayısıyla astronomi literatürünü Arapça'ya aktarma talebini arttırmış, İran'da Sâsânîler döneminde güçlü bir astroloji geleneğinin mevcut olması Abbâsî sarayında Fars kökenli müneccim-mütercimlerin öne çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri olan Taberî ilk defa adını, yine İran'dan gelen Nevbaht ve Mâşâallah b. Eserî ile birlikte ve Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî'nin iş birliğiyle Bağdat'ı kurmaya girişen Halife Mansûr için bir zîc hazırlamaları sırasında duyurdu. Bu heyetin şehrin kuruluşuna başlamak için en uygun gün olarak hesapladığı 3 Cemâziyelevvel 145 (30 Temmuz 762) tarihi (Ya'kûbî, s. 25, 28-29) Taberî'nin biyografisine ışık tutması açısından önemlidir. Taberî'nin Batlamyus'un *Tetrabiblosu* için yazdığı şehrin bitişine rastlayan 196 Şevvali de (Haziran-Temmuz 812) biyografisiyle ilgili ikinci kesin tarihlleme verisidir. Böylece onun 762-812 yılları arasında Bağdat'ta bulunduğu tesbit eden Pingree, Halife Mansûr'un veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile (ö. 190/805) yakın ilişki içine girdiğine ihtimal vermekte, fakat Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl ile (ö. 202/818) tanıştığı rivayetini kuşkuyla karşılamaktadır (DSB, XIII, 538). Bununla birlikte Taberî'nin 812'den sonra Vezir Fazl b. Sehl ile tanışacak kadar yaşamış olması da mümkün görünmektedir. Nitekim modern kaynaklar onun ölümlüyle ilgili tarihi 200 (815) yılına kadar uzatmaktadır.

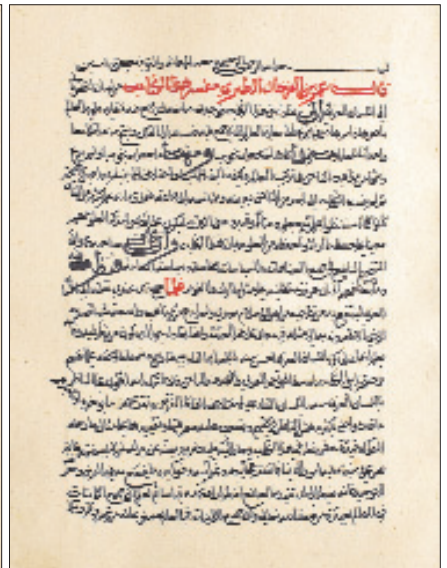
Taberî, Fazl b. Sehl vasıtasıyla Halife Me'mûn ile tanışmış ve onun için telif ve

tercüme çok sayıda kitap kaleme almıştır. Kaynaklar Taberî hakkındaki bilgileri yine bir astronom ve müneccim olan Ebû Ma'ser el-Belhî'den (ö. 272/886) aktarmaktadır. Belhî'den gelen bilgilere göre Taberî Grek, Süryânî, Fars ve Bâbil kültür havzalarına ait kitapları tercüme etmede uzman bir kişidir; yıldızların hareketi (ilm-i nücum) ve hükümleri (astroloji) üzerine en önemli reislerden biridir (Sâid el-Endelüsî, s. 55; İbnü'l-Kiftî, s. 242). Onun çalışmalarının bazı müsbet bilim yaklaşımı içinde olan müelliflerin ilgisini çektiği bilinmektedir. Birûnî'nin *Fi'l-Faḥş 'an nevâdiri Ebî Ḥafṣ 'Ömer İbni'l-Ferruhân* adıyla yazdığı eser (DSB, XIII, 538) bu özel ilginin bir göstergesidir.

Eserleri. 1. Kitâbü Teṣîri'l-Erba'a Maḳâlât li-Batlamyûs (Uppsala Universitetsbibliothek, MS, Arab, nr. 203). Batlamyus'un İslâm dünyasında *Kitâbü'l-Erba'a* adıyla anılan astrolojiye dair eseri *Tetrabiblos* için (Lat. *Quadripartitum*) yazdığı şerhtir. Eserin girişinde tercümenin de Taberî'ye ait olduğu kaydedilmektedir de İbnü'n-Nedîm onun Ebû Yahyâ el-Bîrîkî'nin -muhtemelen Grekçe'den- çevirdiği metne dayandığını yazmaktadır. **2. Teṣîr.** Sidonlu Dorotheus'un *Pentateuch*'unun (*Kitâbü'l-Ḥamse*) Pehlevîce'sine yapılmış şerhtir (Dorotheus'un bugün adı bilinmeyen eserinin İslâm dünyasına intikal şekli için bk. Pingree, *Dumbarton Oaks Papers*, XLIII [1989], s. 229-

231). Arapça metin, David Pingree'nin İngilizce tercümesi, *Pentateuch*'un orijinalinden günümüze ulaşmış bazı Grekçe ve Latince parçalarıyla birlikte yayımlanmıştır (*Dorothei Sidonii Carmen Astrologicum*, Leipzig 1976). **3. Kitâb fi'l-Mevâlid.** Doğum tarihlerinin yıldız falı yorumları üzerine yazılan kitabın bilinen tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 2951). Kaynakları arasında Hermetik literatür ve Batlamyus, Mâşâallah b. Eserî, Dorotheus gibi müelliflerin yer aldığı eserin XII. yüzyılın ilk yarısında Sevilalı John (Johannes Hispalensis) tarafından yapıldığı kabul edilen *De nativitatibus* adlı Latince çevirisinin dünya kütüphanelerinde en az on altı nüshası bulunmaktadır. 1503'ten 1551'e kadar Venedik'te beş defa basılan esere ilk baskısı sırasında yine Taberî'ye nisbet edilen *De interrogationibus* adlı bir risâle eklenmiştir. Latince'ye 1217 yılında çevrildiği belirtilen bu risâle Taberî'nin müstakil bir çalışmasıdır ve daha sonra ayrıca neşredilmiştir (Basel 1533, 1551). *De nativitatibus*'un bazı yazmalarında yine Taberî'ye izâfe edilen ve Sevilalı John tarafından çevrildiği anlaşılan *Liber universus* adlı bir başka Latince esere daha rastlanmaktadır. Pingree'ye göre *Liber universus*'un içeriği *De nativitatibus*'unkyle irtibatlıdır ve onun gerçek kapsamı hakkında fikir vermektedir (MTUA, I/1 [1977], s. 8-12). **4. Kitâbü'l-Mesa'îl fi aḥkâmi'n-nücûm** (Çorum İl Halk Ktp., nr. 2981,

Ömer b. Ferruhân et-Taberî'nin *Kitâbü'l-Mesa'îl fi aḥkâmi'n-nücûm* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2785/1)

3015). Birçok kütüphanede nüshaları yer alan eserin (Sezgin, VII, 112) Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Ali el-Kasrânî'nin yaptığı *Muhtasarü'l-Mesâ'ili'l-Kasrâniyye* başlıklı bir özeti bulunmaktadır (Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, VIII, 125). **5. Kitâbü'l-İhtiyârât.** Bilinen tek nüshası İskenderiye Kütüphanesi'ndedir (el-Hurûf ve'l-esmâ, nr. 2033-d/2, vr. 42^a-52^b). **6. Kitâbü'l-Ahkâm 'alâ envâ'i'l-mesâ'il ve'l-kazâ'** 'ale'd-delâ'il (a.g.e., VIII, 98-100; Sezgin, VII, 112). **7. Risâle fi'stihrâci'z-zamîr bi-tarîki'n-nücûm** (bk. a.g.e., a.y.). **8. Kitâbü'l-Kırânât ve tahvîlî's-sinîn** (a.g.e., VII, 111). **9. Kitâbü'l-İlel.** Günümüze ulaşmayan bu eserin adı Bîrûnî'den öğrenilmektedir (*İstihrâcû'l-evtâr*, s. 132). **10. Kitâb fi Şûreti'l-küre (Fi Hey'eti'l-felek).** Bîrûnî *Taşîhu's-şuver ve tebtîhu'l-küver* adlı eserinde buna atıfta bulunmaktadır (Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahran, nr. 5469, vr. 10^b). **11. Kitâbü İttifâki'l-felâsife ve'htilâfihim fi hu'tûti'l-kevâkib** (İbnü'n-Nedîm, s. 332; İbnü'l-Kiftî, s. 242). **12. Kitâbü'l-Mehâsin** (a.g.e., a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *el-Büldân* (nşr. M. Emîn Dannâvî), Beyrut 1422/2002, s. 25, 28-29; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 332-333; Bîrûnî, *İstihrâcû'l-evtâr fi'd-dâ'ire (Resâ'ilü'l-Bîrûnî* içinde), Haydarâbâd 1367/1948, s. 132; Sâid el-Endelüsî, *Tabaqâtü'l-ümem* (nşr. L. Şeyho), Beyrut 1912, s. 37, 55, 60; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 241-242; Sezgin, *GAS*, VII, 111-113; D. Pingree, "Umar Ibn al-Farrukhân al-Tabarî", *DSB*, XIII, 538-539; a.mlf., "The Fragments of the Works of al-Fazâri", *JNES*, XXIX/2 (1970), s. 103-123; a.mlf., "The Greek Influence on Early Islamic Mathematical Astronomy", *JAOS*, XCIII/1 (1973), s. 32-43; a.mlf., "The Liber Univerſus of 'Umar Ibn al-Farrukhân al-Tabarî", *MTUA*, I/1 (1977), s. 8-12; a.mlf., "Classical and Byzantine Astrology in Sassanian Persia", *Dumbarton Oaks Papers*, XLIII, Washington 1989, s. 227-239; *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (ed. M. J. L. Young v.d.ğr.), Cambridge 1990, s. 293-295; Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, *İstidrâkât 'alâ Târîhi'l-türâsi'l-Arabî*, Cidde 1422, VIII, 98-100, 125.

İLHAN KUTLUER

TABERİSTAN

(طبرستان)

İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet.

Eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân, İslâm kaynaklarında Taberistân adı verilen bölge XIII. yüzyıldan itibaren daha ziyade Mâzenderan adıyla anılmıştır. Kuzeyindeki Hazar denizi kıyılarından başlar ve asıl İran platosundan Elburz dağları ile ayrılır. Sâsânîler devrinde "ispehbed" unvanını ta-

şıyan valiler tarafından yönetilen Taberistan, dağlık ve ormanlık yapısından dolayı İran coğrafyasında İslâm fetihlerinin en zor ilerlediği bölgelerden biri oldu. Kûfe Valisi Saîd b. Âs, 30 (650-51) yılında düzenlediği seferler sırasında bölgenin önemli şehirlerinden Âmül'ü fethetti. Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında Maskale b. Hübeyre güçlü bir orduyla bölgeye girdiyse de halkın direnişiyle karşılaştı, ordusu büyük kayıp verdi, kendisi de şehid oldu (Belâzürî, s. 481). Taberistan valiliğine tayin edilen Muhammed b. Eş'as el-Kindî'nin düzenlediği sefer de sonuçsuz kaldı. Fethedilen merkezlerde vergi yüzünden çıkan isyanların yanı sıra bölge Hâricî isyancıların sığınağı haline geldi. Mühelleb b. Ebû Süfere, Kâzerûn yakınında ağır bir yenilgiye uğrattığı Ezrakiler'i (75/695) takip ederek Taberistan bölgesindeki Hâricî isyanlarını da bastırdı. Taberistan bölgesinin tamamının fethi Mühelleb'in oğlu Yezîd tarafından gerçekleştirildi. Büyük bir ordu ile Taberistan'a giren Yezîd bölgenin mahallî hâkimini (ispehped) vergiyi bağladı (98/716-17). II. Mervân döneminde isyancı mahallî idarecilerin eline geçen bölge, Abbâsîler'in iktidara gelmesinin ardından itaat altına alındıysa da Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde yeniden isyanlara sahne oldu. İsyanlar Hâzım b. Huzeyme et-Temîmî ve Ravh b. Hâtim el-Mühellebî tarafından bastırıldı. Me'mûn döneminde Muhammed b. Hafs b. Ömer'le birlikte Şervîn bölgesini fetheden Mâzyâr b. Kârin bölgenin idaresiyle görevlendirildi. Ancak o da Mu'tasım-Billâh zamanında vergiyi ödemeyerek isyan etti (224/839). Halifenin Abdullah b. Tâhir kumandasında gönderdiği kuvvetler karşısında yenilgiye uğrayan Mâzyâr yakalanarak getirildiği Sâmerâ'da idam edildi (225/840). Bu yıllarda Âmül'de oturan valiler tarafından yönetilen Taberistan bir süre sonra Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in idaresine verildi. Öte yandan bölgenin mahallî hâkimlerinden Bâverdi Hükümdarı Kârin b. Şehriyâr 240 (854-55) yılında İslâmiyet'i kabul etti.

Taberistan coğrafî konumu sebebiyle muhalif firkaların sığınağı olmaya devam etti ve IX. yüzyılın ortalarında bölgede güçlerini arttıran Ali evlâdının eline geçti. Tâhirî yönetimine karşı isyan eden Deylemîler'in daveti üzerine Rey'den Taberistan'a gelen Hasan b. Zeyd el-Alevî Deylem, Kelâr, Şâlûs, Rûyân halkının kendisine biat etmesiyle Taberistan Zeydîleri'ni kurdu (250/864). Hz. Hasan neslinden gelen Hasan el-Alevî bölgede hâkimiyeti sağladık-tan sonra Âmül'ü ve Sâriye'yi (Sârî) ele

geçirdi. Bölgeyi geri almaya çalışan Tâhirî kuvvetleriyle mücadelesine devam etti. Öte yandan Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'la da savaşmak zorunda kaldı. Hasan b. Zeyd, Sâriye ve Âmül'e giren Ya'kûb'un (260/874) şiddetli yağmurlar yüzünden büyük zayıflıkla verip geri çekilmesinin ardından tekrar Taberistan'a hâkim oldu. Hasan el-Alevî'nin ölümünden (270/884) sonra yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd idare merkezini Âmül'den Cürçân'a nakletti. Muhammed b. Zeyd Horasan Valisi Râfi' b. Herseme, Saffârîler ve Sâmânîler'le bir süre mücadele etti; Sâmânîler'le yaptığı savaşta aldığı yara sebebiyle öldü. Zeydî ordusunun Cürçân'da yenilgiye uğramasıyla Taberistan Zeydî Devleti'nin birinci dönemi sona erdi (287/900). On dört yıl Sâmânî hâkimiyetinde kalan Taberistan, Zeydîler'in Hüseyinî kolundan Hasan b. Ali el-Utrûş'un Sâmânî kuvvetlerini bozguna uğratarak bütün Taberistan'ı ve Cürçân'ı ele geçirecek hükümdarlığını ilân etmesiyle tekrar Zeydîler'in eline geçti (301/914). Başşehir Âmül'ü Sâmânîler'e karşı başarıyla savunan Hasan el-Utrûş'un 304 (917) yılında vefatı üzerine iktidar damadı Hasan b. Kâsım'a geçti. Hasan b. Kâsım'ın yenilip öldürülmesi ve Zeydî hânedanının sona ermesinin ardından bölge Ziyâîler'in eline geçti (316/928). Bu arada kısa sürelerle Büveyhîler ve Sâmânîler arasında ele değıştirdi. 342'de (953) Büveyhîler'in, 360'ta (971) yeniden Ziyâîler'in idaresine girdi. Adudüddöve 981'de Taberistan ve Cürçân'ı topraklarına kattı. 426 (1035) yılında Gazneli Mes'ûd, Âmül'e kadar gelip Taberistan'ı hâkimiyeti altına aldı (Mitrâ Mihrâbâdî, s. 189-202).

Taberistan, Selçuklular'ın 431 (1040) yılında Gaznelîler'i mağlûp ederek Horasan'a hâkim olmalarının ardından Tuğrul Bey'in büyük bir ordunun başında buraya girmesiyle Selçuklu hâkimiyetine geçti (433/1041-42). Mahallî hâkim Enûşîrvân'ın bağlılık arzemesi ve 100.000 dinar ödemesi karşılığında barış yapıldı. Bölgenin mahallî hâkimleri olan Ziyâîler ve Bâvendîler itaat altına alındı. Taberistan'ı yıllık 50.000 dinar vergi ödemesi şartıyla emîrlerinden Merdâvîc b. Bisû'nun idaresine bırakan Tuğrul Bey çeşitli şehirlere nâibler tayin ettikten sonra Nişâbur'a döndü. Bununla birlikte Bâdûsbanîler gibi bazı mahallî hânedanların özellikle dağlık bölgelerdeki yarı bağımsız durumu devam ediyordu. Sultan Alparslan, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini güçlendirmek için 458 (1066) yılında İnanç Yabgu'yu buranın idaresiyle görevlendirdi. Hârizmşâh Alâeddin Muham-